

Els clàssics medievals

per Albert Soler

Entre els segles XIII i XV es genera en català una veritable tradició literària, rica, diversa i amb caràcter propi. El procés és similar al que es dona en altres llengües i literatures europees medievals i presenta diversos moments rellevants.

En primer lloc, el català accedeix a l'estatus de llengua escrita, superant la subsidiarietat respecte del llatí. Aquesta fase té lloc al llarg del segle XI, al final de qual es produeixen els primers textos escrits en català, que són de tipus feudal; encara podríem considerar en aquesta fase les primeres obres conservades que posseeixen ja una certa entitat pròpia, que hem situar entre la segona meitat del segle XII i començament del segle XIII, sobretot el sermonari conegut per *Homilies d'Organyà*.

Precisament en aquesta època, la casa reial catalana, que tenia possessions en territori occità, per iniciativa d'Alfons I (m. 1196), adopta com a pròpia la tradició poètica trobadoresca. A partir d'aquest moment i almenys fins a començament del segle XV, la poesia culta que es conrea en el domini lingüístic català serà sempre en occità i de tipus trobadoresc. La llista de trobadors catalans és considerable: entre d'altres, destaquen Guillem de Berguedà (m. ca. 1296), Ramon Vidal de Besalú (ja al segle XIII), Cerverí de Girona (m. ca. 1285). Els lligams entre la cultura catalana i l'occitana seran, a tota l'edat mitjana, intensos i estrets.

Tanmateix, és a l'últim quart del segle XIII que es produeix una multiplicació en la producció dels textos, alhora que una diversificació en els temes de què tracten, en els gèneres que empren i un increment perceptible de la llargària i de la complexitat de les obres que s'escriuen. Aquest és pròpiament l'inici de la tradició literària catalana, que coincideix amb diversos fenòmens culturals i polítics que actuen com a estimuladors del fenomen.

En primer lloc, les transformacions polítiques que situaran la Corona d'Aragó, per primer cop, en un lloc central de l'escena internacional i que la convertiran en un regne projectat a la Mediterrània, gràcies sobretot als regnats de Jaume I (m. 1276) i dels seus descendents —Pere II, Alfons II, Jaume II. La redacció de textos historiogràfics, en què s'hi utilitzen recursos literaris molt rellevants, és indispensable en l'elaboració d'una nova ideologia reial i nacional: es tracta del *Llibre dels fets* del mateix Jaume I (compost al final del seu regnat), el *Llibre del rei en Pere* (redactat els anys vuitanta del segle XIII) de Bernat Desclot, la *Crònica* (1325-1327) de Ramon Muntaner (1265-1336) i, posteriorment, de la *Crònica de Pere III el Cerimoniós* (1319-1387). El caràcter essencialment literari d'aquestes obres historiogràfiques es posa de manifest en el fet que actuaran com a estímul i com a pedrera narrativa de les grans novel·les catalanes del segle XV, *Tirant lo Blanc* i *Curial e Güelfa*.

En segon lloc, les inquietuds que manifesten els laics de tota condició per accedir als sabers que havien estat reservats als clergues en exclusiva: la teologia, la filosofia, la medicina, el dret; una cultura clerical que s'havia expressat gairebé exclusivament en llatí i que havia estat custodiada per

institucions docents controlades per l'Església. A la segona meitat del segle XIII, els habitants d'unes ciutats cada cop més puixants, en ple procés d'expansió demogràfica i econòmica, prenen ràpidament consciència de la importància d'adquirir i utilitzar aquests coneixements. S'inicia aleshores un procés imparable de divulgació del saber clerical i la vernacularització d'obres cabdals d'aquestes ciències; es tracta d'un fenomen en què el català demostra una precocitat remarcable. No gaire diferent d'aquesta inquietud intel·lectual, es manifesta en els laics la necessitat d'adquirir protagonisme i individualitat en la seva pròpia vida espiritual.

La combinació d'inquietuds espirituals i intel·lectuals dóna lloc a fenòmens com el del polígraf i polifacètic Ramon Llull (m. 1316), un laic autor d'unes dues-centes seixanta-cinc obres, escrites en català, en llatí i/o en àrab, que escriu tant novel·les (*Llibre d'Evast e Blaqueria*) com enciclopèdies, obres d'alta especulació filosòfica (les diverses versions de la seva art) i teològica, obres científiques o poemes, sempre amb una voluntat missional i apologètica. O del prestigiós metge, però també activista espiritual, Arnau de Vilanova (m. 1311). O els casos de dos religiosos, que duen a terme una tasca intensa i reeixida de divulgació religiosa entre els laics, fra Francesc Eiximenis (m. 1409), autor de *Lo Crestià*, una vasta enciclopèdia (inacabada) en català de tot allò que ha de saber un fidel ben format, i sant Vicent Ferrer (m. 1419), predicador afamat, de qui hem conservat àmplies col·leccions de sermons en què es poden apreciar els seus dots de gran comunicador.

En la literatura dels segles XIV i XV es percep clarament la difusió en massa de textos literaris clàssics a la cultura catalana. Per primer cop, els grans autors llatins circulen fora d'àmbits escolars restringits; es llegeixen, es tradueixen, causen admiració o recel i no deixen ningú indiferent: la literatura en vulgar s'haurà de definir des d'aleshores en relació i en contrast amb la llatina.

Bernat Metge (m. 1413) i Joan Roís de Corella (1435-1497) són exemples paradigmàtics d'aquesta influència, estilística i de continguts. Metge, a *Lo Somni*, construeix una obra originalíssima i d'interpretació ambigua sobre el rerefons d'uns fets polítics escandalosos, mitjançant un hàbil diàleg amb una munió de fonts clàssiques i romàniques. Corella reelabora els mites clàssics ovidians, sempre tan perillosos per a la moralitat cristiana, i n'ofereix unes versions que al mateix temps que representen l'apropiació per al català d'un estil retòric elevadíssim que esdevindrà un model indefugible, paradoxalment acaben essent lliçons morals.

Ausiàs March (1400-1459) acusa també, com cap altre poeta anterior, el pes de la influència de la cultura sàvia, clàssica i cristiana, en una tradició poètica d'arrel trobadoresca que s'havia desenvolupat en un àmbit cortesà, amb un caràcter essencialment lúdic. March culmina un procés de progressiva intel·lectualització que vol donar una dimensió seriosa i transcendent a l'experiència amorosa i poètica, i que ja havia afectat parcialment poetes (ja no pròpiament trobadors) com els seus familiars Jaume (m. 1410) i Pere March (m. 1413) o Jordi de Sant Jordi (m. 1424).

La literatura que produeixen els autors catalans tardomedievals és, en bona part, una reflexió sobre el que ha de ser la literatura en llengua vulgar i sobre el lloc que ha d'ocupar en el sistema cultural de l'època, en relació amb les ciències acadèmiques i en relació amb la «totprestigiosa» literatura llatina. Tots els autors, a través de la pràctica de les seves produccions, desenvolupen una poètica —una teoria literària— personal i singular; tots fan aportacions significatives, plenes d'audàcia, al llarg procés que duu a terme la cultura occidental de definició de l'estatus que correspon a la literatura en llengua vulgar: entre la fascinació pels clàssics i la condemna absoluta de la ficció que plantegen alguns eclesiàstics.

Les dues novel·les cabdals de la literatura catalana medieval, el *Tirant* i el *Curial* representen dues solucions diverses i genials a aquest repte. Joanot Martorell (1410-1465) té la voluntat de fer en el *Tirant* (1460-1464) una novel·la total, que compila tota mena d'informacions i de fonts prestigioses. L'anònim autor del *Curial* (redactat a la primera meitat del segle XV), en canvi, aposta per la

contenció narrativa i l'entreteniment moderat. Totes dues enfonsen les seves arrels en la tradició novel·lesca romànica, i tenen en la historiografia catalana precedent un model narratiu bàsic; tanmateix, les dues manifesten la incorporació de fonts clàssiques, les inquietuds intel·lectuals abans esmentades i la influència especial de la literatura italiana coetània.

En bona part, a causa de la gran circulació de textos, les lletres catalanes del XIV i del XV atenyen un grau de maduresa excel·lent que es manifesta de manera acusada en la seva autoreferencialitat. Jaume Roig (m. 1478) compon una originalíssima i llarga obra narrativa en versos de quatre síl·labes, *Espill* (1460-1462), que és alhora una reelaboració de materials literaris precedents i un desafiament a la tradició anterior. Finalment, la literatura es copia i es reinventa a ella mateixa, i per als autors escriure és, en el fons, reescriure el que els altres han escrit.